

سال نهم - شماره‌ی سی‌ام - بهار ۱۳۹۸

صص ۲۱۴-۱۸۳

**کاربرد ماتریس لئوپولد ایرانی در تبیین اثرات اجتماعی-اقتصادی، فیزیکی
پروژه‌ی گردشگری هزار و یک شهر (مطالعه‌ی موردی: پروژه هزار و یک
شهر منطقه‌ی ۲۲ تهران)**

آزاده اربابی سبزواری^۱، محمد علیزاده^۲، حمید زمانی^۳، محمد رحیمی^۴

چکیده:

گردشگری شهری از تحرک بالایی در تغییرات اجتماعی، فیزیکی، اقتصادی، سیاسی و محیطی جوامع میزبان برخوردار است. منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران از منظر شهری، از نقاط تازه تأسیس شهر به شمار رفته و از نظر طبیعی و انسانی، ظرفیت‌های بالایی برای توسعه دارد. میزان رشد و توسعه‌ی زیرساخت‌ها و خدمات گردشگری و همچنین ایجاد مجتمع‌های تفریحی و گردشگری در منطقه در سال‌های گذشته، رشد چشمگیری داشته است و پروژه‌ی هزار و یک شهر از پروژه‌های جدید در این منطقه به شمار می‌رود. با انجام هر پروژه‌ی گردشگری، اثرات مثبت و منفی‌ای بر روی عوامل محیطی و انسانی ایجاد می‌شود بنابراین شناسایی این پیامدها برای آینده‌ی فعالیت‌های گردشگری منطقه بسیار ضروری است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی-تحلیلی است. ابزار اصلی گردآوری داده‌های پژوهش برای منطقه‌ی مورد مطالعه کتابخانه‌ای و پیمایشی مبتنی بر پرسشنامه است که در بین جامعه کارشناسان تکمیل شد. نتایج نشان می‌دهد با توجه به عدم تأثیرات مخرب قابل توجه پروژه و

۱- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، اسلامشهر، ایران

aarbaby90@gmail.com

mo.alizadeh@atu.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۳- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی توریسم، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) hamid_yas30@yahoo.com

۴- دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران

M.rahimi5564@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۱۱

تاریخ وصول: ۹۷/۸/۲۳

سودمند بودن تأثیرات بیشتر پارامترها، ادامه‌ی این پروژه از نظر اجتماعی - اقتصادی کاملاً مورد تأیید است. همچنین به دلیل وجود پارامترهایی با تأثیرات مخرب بالا در پروژه، امکان تأیید کامل پروژه وجود ندارد و با توجه به نتایج ارزیابی‌ها، نیاز هست تا این پروژه از منظر شرایط فیزیکی با ارائه‌ی اصلاحات و گزینه‌های بهسازی ادامه پیدا کند.

کلیدواژه‌ها: پروژه‌ی هزار و یک شهر، ارزیابی اجتماعی - اقتصادی و کالبدی، گردشگری، ماتریس لئوپولد، منطقه‌ی ۲۲ تهران.

مقدمه:

سازمان جهانی گردشگری پیش‌بینی می‌کند که تقاضای گردشگری بین‌المللی تا سال ۲۰۲۰ دو برابر شود و به ۱.۶ میلیارد گردشگر برسد که حدود دو تریلیون دلار در فعالیت‌های اقتصادی ایجاد خواهد شد (کوشال و چارلسورس^۱، ۲۰۱۱: ۷۵۹). شهرها مهم‌ترین هدف گردشگران در جهان بوده و هم اکنون نیز با وجود رشد و توسعه‌ی متعدد شاخه‌های گردشگری مانند طبیعت‌گردی، جنگل‌گردی و...، هنوز هم جایگاه خود را در این صنعت حفظ کرده‌اند. شهرها از ابعاد مختلف می‌توانند بر توسعه‌ی گردشگری، مؤثر باشند که از جمله اقتصاد، اجتماع، ساختار، کالبد و مورفولوژی وضعیت فرهنگی و... نام برد (سلیمان و بودرانین^۲، ۲۰۱۱). از مهمترین مسائلی که در دهه‌های اخیر باعث توسعه و پیشرفت شهرهای کوچک و بزرگ گشته، رشد و توسعه‌ی شهرنشینی است. شهرها با امکانات و خدماتی که ارائه می‌دهند، همواره پذیرای افرادی بوده‌اند که بدان‌ها وارد می‌شوند. شهر با ارائه‌ی خدمات مطلوب و درخور، بستر مناسبی برای فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انسانها فراهم می‌آورد. همچنین شهر با ارائه‌ی فعالیت‌های خدماتی مانند امکانات پذیرایی و فراغتی، زمینه‌ی پیشرفت و توسعه‌ی گردشگری را فراهم می‌کند (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۸). در دهه‌های اخیر رشد و توسعه‌ی صنعت گردشگری و اتخاذ آن به عنوان یکی از فعالیت‌های عمده اقتصادی از طرف کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه و رقابت مقاصد عمده برای جذب گردشگران، برنامه‌ریزان را بر آن داشته تا برای افزایش درآمدهای حاصله از فعالیت‌های گردشگری به

¹. Coshall and Charlesworth

². Suleiman and Badaruddin

دو مقوله‌ی مهم توجه کنند: اول، افزایش رضایت گردشگران و ارتقای لذت و کیفیت تجربه گردشگری و دوم، تلاش برای حفظ منافع جوامع میزبان؛ به همین دلیل اغلب کشورها گردشگری را یک ضرورت می‌دانند و از تمامی ظرفیت‌ها و امکانات خود استفاده می‌کنند تا به کسب منافع و مزایای مورد نظر خود دست یابند (قالیباف و شعبانی‌فرد، ۱۳۹۰: ۱۴۸). طرح‌ها و پروژه‌ها به عنوان مهم‌ترین ابزار دولت و بخش خصوصی برای تحقق توسعه، مجموعه‌ای تعریف شده از اقدامات و عوامل اولیه هستند که به نتایج خواسته یا ناخواسته مختلفی منجر می‌گردند. در گذشته مدل‌های برنامه‌ریزی توسعه با مفهوم تک‌خطی سر و کار داشت و مفروض این مدل‌ها این بود که درون‌داد (الف) به برون‌داد (ب) و سپس به نتیجه یا تأثیر می‌انجامد. اما در سال‌های اخیر علاقه به مدل‌های غیر خطی افزایش یافته است طبق مفروض این مدل‌ها نه فقط الف بر روی ب تأثیر می‌گذارد بلکه تعامل درون‌دادهای مختلف و زمینه‌های موجود باعث تولید برون‌دادهای متفاوت و حتی غیر منتظره در طول زمان می‌شود. بنابراین اثر یک پروژه را به صورت اختلاف وضعیت بین حالت اجرای یک طرح، و اجرا نشدن آن نیز می‌توان تعیین کرد. بنابراین چنانچه کارکرد پروژه را شامل توزیع منابع، نهاده‌ها و اعتبارات و عملکرد پروژه را سطح توفیق آن در رسیدن به هدف‌های از پیش تعیین شده بدانیم، اثر پروژه نیز به آثار حاصل از کارکرد و عملکرد پروژه بر فرایند توسعه‌ی کشور یا منطقه تحت اجرای پروژه اطلاق می‌شود (رضایی مقدم و کرمی، ۱۳۹۵: ۱۴۰). در این راستا، بررسی سوابق موضوعی اجرای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در کشور نشان می‌دهد که در برنامه‌ریزی‌های گذشته به مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه، اهمیت و ارزش‌های منابع طبیعی و محیط زیست از دیدگاه تصمیم‌گیران پنهان بوده و بسیاری از پروژه‌ها بدون توجه به ملاحظات زیست‌محیطی طراحی و بهره‌برداری گردیده‌اند؛ حاصل و پیامدهای چنین اقداماتی بروز آلودگی‌های مختلف و تخریب و تهی‌سازی شدید منابع محیطی در کشور بوده است، چرا که اساساً سازه‌های انسانی، قادر خواهند بود که محیط‌ها را از حالت طبیعی خارج کنند (اسکورو، ۱۳۸۰: ۸۳). گردشگری به عنوان یک شکل قابل توجه از فعالیت انسانی، می‌تواند اثرات عمده‌ای داشته باشد. به طور کلی در

توسعه گردشگری اگر بجز ارزش‌های اقتصادی، ارزش‌های دیگر ملاک انتخاب نباشند، مسلماً آینده‌ی این صنعت بسیار تاریک و مبهم خواهد بود. در چنین حالتی، توسعه‌ی گردشگری منجر به از بین رفتن منابع طبیعی و فرهنگی و انحطاط اخلاقی و ارزشی شده کیفیت فدای کمیت می‌شود. بنابراین نگرانی برخی از مسئولان گردشگری کشورها، نسبت به مقوله‌ی گردشگری بی‌مورد نیست و آنان، ورای توسعه اقتصادی، به تعارضات این توسعه با ارزش‌های جامعه و سلامت محیط می‌اندیشند (الوانی و پیروزبخت، ۱۳۸۵: ۱۲۲) بنابراین گردشگری در ذات خود دارای اثرات مثبت و منفی است. این اثرات در ناحیه‌ی مقصد که در آن گردشگران با محیط، اقتصاد، فرهنگ و جامعه‌ی محلی در تعامل هستند؛ قابل مشاهده است؛ از این‌رو، مرسوم است که اثرات گردشگری با عنوان اثرات اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و محیطی در نظر گرفته شوند (میسون، ۱۳۹۵: ۳۶). یکی از زمینه‌هایی که در آن قالب اثرات، فرهنگی و اجتماعی گردشگری بررسی می‌گردد این است که یک مقصد تا چه حد توانایی جذب تعداد معینی گردشگر را داراست بنابراین ممکن است مردم محلی تمایلی به تقسیم آثار دلپذیر محیط‌شان با تعداد زیادی از دیدارکنندگان نداشته باشند (داس‌ویل، ۱۳۷۸: ۱۹۰). گردشگری و زیرساخت‌ها و خدمات مرتبط با آن، بخشی از طرح‌ها و پروژه‌های شهری را شامل می‌شود که اثرات محیطی مختلفی را برای مناطق و نواحی گردشگری به همراه خواهد داشت که می‌تواند مثبت و سودمند و یا منفی و مخرب باشد (اینسکیپ، ۱۳۹۲: ۶۷). منطقه‌ی ۲۲، یکی از مقاصد مهم گردشگری در شهر تهران محسوب می‌شود. تبدیل منطقه‌ی ۲۲ به قطب گردشگری شهر تهران، نیازمند فعالیت‌های متنوع و خدمات گسترده‌ای است که به طبع تأمین فضای مناسب و مطلوب برای تفرج و تفریح شهروندان تهران، رونق اقتصادی ویژه‌ای در منطقه و شهر ایجاد می‌نماید. در طی سال‌های گذشته پروژه‌ها و طرح‌های مختلفی در ارتباط با گردشگری منطقه‌ی ۲۲ تهران صورت گرفته است که می‌توان به پروژه‌ی هزار و یک شهر در شمال این منطقه اشاره کرد. این پروژه‌ی تفریحی - فرهنگی در فرایند ساخت و ساز آن با فعالیت‌ها و فرایندهایی رو به رو شده است که می‌تواند اثرات و پیامدهایی را بر منطقه داشته باشد. با توجه به نزدیکی پروژه با فضاهای سبز منطقه و وسعت و تنوع فعالیت‌ها، ابعاد مختلف این پروژه می‌تواند پیامدهای مثبت و

منفی در حوزه‌ی اجتماعی - اقتصادی و کالبدی منطقه به بار داشته باشد. بنابراین برای انجام پژوهش حاضر و رسیدن به اطلاعات اصیل و دست اول، از خبرگان و کارشناسانی که در حوزه‌ی پژوهش مطالعاتی داشته و به صورت اجرایی نیز در پروژه نقش داشته‌اند خواسته شد تا محققان را در تبیین اثرات اجتماعی-اقتصادی، فیزیکی پروژه‌ی گردشگری هزار و یک شهر در منطقه‌ی ۲۲ تهران یاری نمایند.

مبانی نظری:

در مجموع باید گفت که پروژه‌های سرمایه‌گذاری عمومی که توسط دولت‌ها در مناطق خاص و معمولاً در سطحی وسیعی اجرا می‌شوند، اثرات بزرگ و متعددی بر اقتصاد و اجتماع در سطح محلی، منطقه‌ای و ملی در حوزه‌ی عمومی به جا می‌گذارند (شکل ۱) که این اثرات با عنوان اثرات پروژه شناخته می‌شوند (رضایی مقدم و کرمی، ۱۳۹۵: ۱۴۰). از طرفی هر گاه فعالیت‌های گردشگری ارتباط نزدیکی با جوامع محلی داشته باشند، گردشگری می‌تواند موجب تغییر در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، محیطی و اقتصادی جامعه‌ی میزبان گردد (ضیایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۰). بنابراین زمانی که اثرات اجتماعی و فرهنگی گردشگری پایدار مورد توجه قرار می‌گیرد اغلب تمرکزها بر جامعه‌ی میزبان است و غالباً احساس خاصی برای حفظ جامعه‌ی میزبان از اثرات منفی و تهاجمی گردشگری وجود دارد. ممکن است گردشگری باعث ایجاد ازدحام در تفریحگاه‌ها شود. این ازدحام نیز می‌تواند موجب فشار روحی بر گردشگران در جامعه‌ی میزبان شود. در بعضی مناطق گردشگری باعث کاهش رونق فعالیت‌های سنتی از قبیل کشاورزی می‌گردد و ممکن است مناطق وابستگی بیش از حدی به گردشگری پیدا کنند (ویلیامز، ۱۳۸۸).

یکی از محققان گردشگری به نام باتلر^۱، سیر تکاملی گردشگری را در مدلی ارائه کرده است. به نظر او چرخه‌ی تکاملی از مرحله‌ی کشف شروع می‌شود و رو به پیشرفت می‌گذارد، ولی چنانچه برای پیشگیری از اثرات منفی آن به موقع اقدام نشود، به سقوط منتهی می‌گردد. در این مدل، مرحله‌ی تثبیت، درآمد سرانه‌ای که از هر گردشگر به دست

^۱. Butler

می‌آید کاهش می‌یابد و مشکلات فرهنگی و اجتماعی ظهور می‌کنند (زاهدی، ۱۳۸۵: ۴۷). محقق دیگری به نام داکی^۱، با ارائه‌ی مدلی اثرات فرهنگی و اجتماعی گردشگری را با شدت خشم آنها نسبت به توسعه‌ی گردشگری اندازه‌گیری کرده است. وی به این مسأله اشاره می‌کند که ساکنان مناطق گردشگری در مرحله‌ای از توسعه‌ی گردشگری خشم خود را ابراز می‌کنند. در این مرحله ساکنان محلی گردشگران را مسبب همه مشکلات خود می‌دانند. در این شرایط برنامه‌ریزی بیشتر نقش مسکن دارد و برای فائق آمدن بر وجه نامطلوب مقصد فعالیت‌های ارتقایی افزایش می‌یابد (ویلایمز، ۱۳۸۸: ۱۷۰). در مدل دیگری که توسط فیل بریک و بی‌ژورک لوند^۲ ارائه شده است این دو محقق به این مسأله اشاره دارند که ساکنان و مردم محلی در صورت مدیریت نشدن مناسب فعالیت‌های گردشگری، ساکنان با گردشگری مخالفت شدید می‌نمایند (ساولی، ۱۳۹۱). محققان دیگری نیز به مسائل اجتماعی در اثر توسعه‌ی گردشگری پرداختند که از جمله-ی آنها می‌توان به ازدحام و شلوغی، آلودگی، تخریب محیط زیست و ... اشاره نمود (جمال و رایبسون، ۱۳۹۴: ۱۰۸). در پاسخ به نبود ارزیابی‌های اثرات اجتماعی در قوانین، گروهی از متخصصان حوزه‌ی علوم اجتماعی کمیته‌ای بین‌المللی تشکیل داده و برای ارزیابی اثرات اجتماعی، اصولی با عنوان «قوانین سیاست ملی محیط زیست»^۳ ایجاد کردند، از دیدگاه این گروه، به وسیله‌ی ارزیابی اثرات اجتماعی می‌توان نتایج عملکرد فردی و گروهی جمعیت انسانی را معنا کرد و تأثیر این عملکرد را بر روش زندگی، کار، تفریح و ارتباطات آنان با یکدیگر شناخت. ارزیابی پیامدهای اجتماعی، شامل اثرات فرهنگی نیز می‌شود که می‌تواند در باید‌ها، ارزش‌ها و باورهای جوامع انسانی تغییراتی ایجاد کرد (جاویدی آل‌سعدی، ۱۳۹۲: ۲۸). به اعتقاد احمد وند و کرمی^۴ (۲۰۰۹) هدف از اجرای طرح‌های توسعه فراهم نمودن زندگی بهتر برای مردم محلی است اما اغلب اجرای این طرح‌ها، مسائل و مشکلات اجتماعی را به همراه دارد بنابراین به منظور

1. Doxey

2. Philbrick and Bjorklund

3. National Environmental Policy Act (NEPA)

4. Ahmadvand and Karami

آگاهی از پیامدهای اجتماعی، ارزیابی اثرات اجتماعی لازم و ضروری است. بیکر^۱ و همکاران (۲۰۰۱) معتقد هستند که ارزیابی اثرات اجتماعی به برآورد پیامدهای اجتماعی مثبت و منفی که احتمالاً در اثر اجرای یک طرح توسعه یا خط مشی که بویژه در سطح ملی و استانی به وقوع می پیوندد، می پردازد. اثرات اجتماعی شامل کلیه جنبه های اجتماعی و فرهنگی یک پروژه یا طرح است که موجب تغییر در زندگی، کار، ارتباطات، نیازهای مردم و غیره می گردد. در تحقیق ونکلی^۲ (۲۰۰۴) نیز با اشاره به اینکه با درگیر نمودن ذینفعان در ارزیابی اثرات اجتماعی طرح ها، می توان اثرات اجتماعی مضر را کاهش داد و در واقع ارزیابی اثرات اجتماعی بخشی از فرایند دموکراتیک هر طرح است که تساوی حقوق، شفافیت و مالکیت را با مشارکت عمومی تضمین می کند، نقش ارزیابی اثرات زیست محیطی در توسعه اجتماعی، سیاست گذاری، برنامه ریزی، مشارکت عمومی، مدیریت تضاد و توسعه پایدار مورد تأیید قرار گرفته است (بارو^۳، ۲۰۰۰). حتی برخی محققان مانند پيسانی و ساندهام^۴ (۲۰۰۶) ارزیابی اثرات اجتماعی را از ارزیابی ابعاد زیست محیطی و اقتصادی مهم تر می دانند. به نظر برخی محققان دیگر نیز ارزیابی اثرات اجتماعی در برگیرنده: توانمندسازی مردم محلی و ارتقاء موقعیت زنان، گروه های اقلیت و دیگر محرومین و یا اعضای به حاشیه رانده شده ی جامعه، توسعه ظرفیت سازی، کاهش همه ی اشکال وابستگی، افزایش تساوی و تمرکز بر کاهش فقر است (ونکلی، ۲۰۰۳).

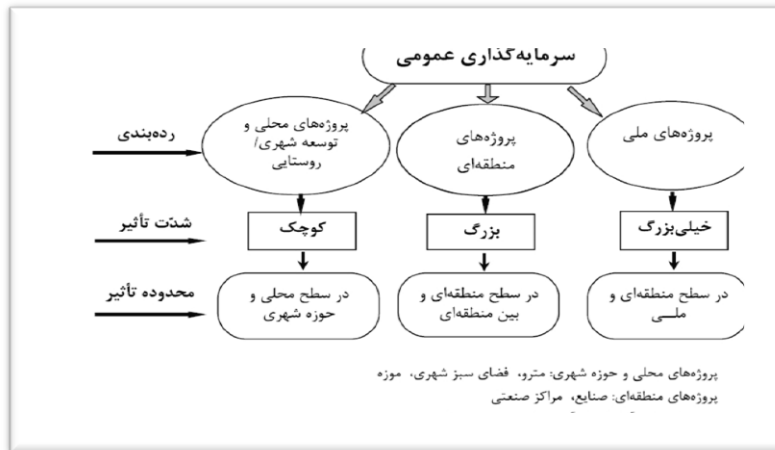
1. Becker

2. Vanclay

3. Barrow

4. Pisani and Sandham

شکل ۱: سطوح و محدوده تأثیر پروژه‌های سرمایه‌گذاری عمومی (رضایی مقدم و کرمی، ۱۳۹۵: ۱۴۰)

در بسیاری از کشورهای جهان طرح‌ها و پروژه‌های اجرایی که برای رفاه مردم انجام می‌گردد آثار زیان باری را بر مردم و منابع طبیعی می‌گذارد به گونه‌ای که بروز این پیامدها منجر به خنثی شدن منافع مثبت اقتصادی اجرای طرح می‌شود (ببندو^۱ و همکاران، ۱۹۹۷). ارزیابی اثرات زیست‌محیطی عبارت است از فرایند شناخت، پیش‌بینی، ارزیابی و کاهش اثرات بیوفیزیکی، اجتماعی و دیگر اثرات وابسته طرح پیشنهادی توسعه پیش از آنکه فرد تصمیمی اتخاذ یا متعهد به انجام عملی شود. این عمل، فرایند تصمیم‌گیری برای کاهش اثرات ناشی از فعالیت‌های انسانی بر محیط زیست است که از طریق اعمال تغییراتی در نحوه پروژه یا در صورت نیاز به ممانعت از احداث آن صورت می‌گیرد (لوهانی^۲ و همکاران، ۱۹۹۷). به منظور انجام تجزیه و تحلیل اثرات، تمامی پروژه باید به صورت فعالیت‌های اصلی ریز شده و برای هر فعالیت محیطی مضر و یا سودمند شناسایی شود (هیئت مرکزی کنترل آلودگی،^۳ ۲۰۰۳). جای^۴ و همکاران (۲۰۰۷) معتقدند که ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرایندی سیستماتیک به منظور آگاهی تصمیم‌گیرندگان از اثرات ممکن طرح است و بر این فرض استوار است که توسعه فقط در سایه‌ی رفتارهای قابل قبول از نظر زیست‌محیطی محقق می‌گردد و در اصل هدف

^۱ Bindu

^۲ Lohani

^۳ Central pollution Control Board (CPCB)

^۴ Jay

اصلی آن دستیابی به شکل پایدارتری از توسعه است.

پیشینه‌ی تحقیق

خادم الحسینی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بررسی و تحلیل کالبدی گسترش گردشگری شهری با استفاده از دوچرخه (مطالعه‌ی موردی: منطقه‌ی ۳ شهر اصفهان) پرداخته است. نتایج نشان داد بین عوامل فردی و ویژگی‌های کالبدی در استفاده از دوچرخه در منطقه‌ی مورد مطالعه جهت گسترش گردشگری شهری، رابطه‌ی معناداری وجود دارد. اخوان اشرفیه (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان تأثیر اجرای طرح‌های گردشگری در توریسم شهری (مطالعه‌ی موردی: منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران) پرداخته است. نتایج حاصل روی منطقه نشانگر این است که در تمام سطوح گردشگری و بویژه در زمینه‌ی گردشگری شهری، جاذبه‌های اقلیمی در درجه‌ی اول اهمیت قرار دارند که بیشترین جاذبه‌های اقلیمی در بافت جنوبی منطقه که همان خلیج فارس است، متمرکز است و کانون اصلی جذب توریسم شهری را تشکیل می‌دهد. وارثی و صفراآبادی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان نقش عوامل اجتماعی گردشگری در توسعه‌ی گردشگری شهری (مورد مطالعه: شهر اصفهان) پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که شاخص مدیریت فضاهای گردشگری با ضریب ۰.۷۶ درصد بیشترین و بهای خدمات گردشگری با ضریب ۰.۶۳ درصد کمترین سهم را نسبت به دیگر متغیرها در توان تبیین توسعه‌ی گردشگری شهر اصفهان داشته‌اند. محمدی و افلاطونیان (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان تحلیل راهبردی توسعه‌ی اکوتوریسم منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران براساس مدل سوات^۱ پرداخته است. نتایج نشان می‌دهند که قوت‌هایی همچون وجود پتانسیل و استعداد بالای اکوتوریستی و موقعیت قرارگیری مناسب به عنوان کانون جذب گردشگر شهرهای تهران - کرج و پیرامون آنها و وجود فرصت‌هایی همچون افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی برای احداث اکو هتل و اقامتگاه‌های دوستدار محیط زیست و وجود قطب بزرگ جمعیتی کشور در نزدیکی منطقه سبب شد، که محدوده‌ی تحت بررسی در ماتریس داخلی و خارجی در شرایط تهاجمی قرار گیرد. طاهری صفار (۱۳۹۴) در

^۱. SWOT

پژوهشی با عنوان ارزیابی پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی پروژه‌های سدهای بزرگ (مطالعه‌ی موردی: سد بار نیشابور) پرداخته است. بیشترین تأثیر منفی را اجرای پروژه در مرحله‌ی ساختمانی و بر اکوسیستم منطقه می‌گذارد و موجب ناپایداری در منابع آبی نیز می‌شود. احداث سدبار به دلیل ایجاد فرصت‌های اقتصادی و بهبود سطح معیشت مردم، موجب پایداری اقتصادی شده است. در نهایت لازم است تا اقدامات اصلاحی و کنترلی در راستای کاهش اثرات سوء و تقویت اثرات مثبت انجام پذیرد. آیتی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر عوامل کالبدی شهری بر توسعه‌ی گردشگری مذهبی (مطالعه موردی؛ شهر شیراز) پرداخته است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که عوامل عینی نسبت به عوامل ذهنی از تأثیرگذاری بیش‌تری بر توسعه‌ی گردشگری مذهبی در شهر شیراز برخوردارند. از میان شاخص‌های تعریف شده مربوط به عوامل عینی، قابلیت دسترسی از بیشترین تأثیر برخوردار بوده در حالی که محصوریت شاخص مؤثری شناخته نشده است. پوپسکیو و بوروبوس^۱ (۲۰۰۹) به بررسی گردشگری توسعه‌ی استراتژیکی منطقه‌ی براسو پرداخته است و رویکردهای گردشگری را شرح داده است. کین و همکاران^۲ (۲۰۱۱) به موضوع گردشگری شهری در شب در گوآنژو چین پرداختند. نویسندگان اشاره می‌کنند که گوآنژو دارای تنوعی از فعالیت‌های گردشگری در شب است که حجم انبوهی از گردشگران را به خود جذب می‌کند. آریس انوار^۳ و همکاران (۲۰۱۲) وضعیت اوقات فراغت و ارتباط آن با گردشگری شهری را مورد بررسی قرار دادند. لاپکو^۴ (۲۰۱۴) اثرات توسعه‌ی گردشگری شهری بر کیفیت سیستم حمل و نقل را بررسی کرده است که نتایج عدم تأثیرگذاری مطلوب گردشگری شهری بر این سیستم است. همچنین کارلیسل^۵ و همکاران (۲۰۱۶) برنامه‌ریزی راهبردی در چند کارکرد شدن گردشگری شهری ساحلی در برون ماوس انگلستان را بررسی کرده است.

---

1. Popescu and Corbos

2. Qin

3. Aris Anuar

4. Lapko

5. Carlisle

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی - تحلیلی است. ابزار اصلی گردآوری داده‌های پژوهش برای منطقه مورد مطالعه کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی مبتنی بر پرسشنامه است که در بین جامعه کارشناسان تکمیل شد. جامعه‌ی نمونه آماری نیز کارشناسانی هستند که ضمن آشنایی با مباحث گردشگری شهری، عمران و محیط زیست، در مورد پروژه سابقه‌ی پژوهش داشته یا در فرایند ساخت درگیر بودند. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی (به این معنی که برخی از خبرگان، کارشناسان دیگری را که در حوزه‌ی پژوهش مطالعاتی داشتند به محققان معرفی کردند) تعداد ۴۰ کارشناس و خبره، برای پاسخگویی به سؤالات تعداد انتخاب شده‌اند. این تعداد کارشناس و حجم نمونه، تابع هیچ نوع فرمول نمونه‌گیری نبوده بلکه همان‌گونه که ذکر گردید متخصصانی انتخاب شدند که در زمینه‌ی موضوع پژوهش، به عنوان متخصص و خبره محسوب می‌شدند. با توجه به اینکه ابزار تحلیل داده‌ها، روش ماتریس ارزیابی لئوپولد است. روش ماتریس لئوپولد به طور خلاصه مراحل زیر را شامل می‌شود:

- ۱- شناسایی مجموعه فعالیت‌ها یا فرایندهای اتفاق افتاده‌ی قبل یا در حین پروژه
- ۲- شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد محیط زیست تأثیرگذار از پروژه
- ۳- ارزیابی میزان سودمندی یا مخرب بودن فعالیت‌ها و فرایندهای پروژه در مؤلفه‌های محیط زیست
- ۴- شناخت فرایندها و مؤلفه‌های تأثیرگذار مثبت و منفی
- ۵- تدوین چشم‌انداز آتی پروژه

مطالعه‌ی منطقه‌ی مورد مطالعه

منطقه‌ی ۲۲ شهرداری تهران بین طولهای شرقی "۵۱ ۵'۱۰" تا "۵۱ ۲۰'۴۰" و عرضهای شمالی "۳۵ ۳۲'۱۶" تا "۳۵ ۵۷'۱۹" در قسمت شمال غربی شهر تهران و با وسعت ۶ هزار هکتار محدوده شهری و ۱۸۰۰۰ هکتار حریم شهر است، به عبارت دیگر یک هفتم مساحت شهر تهران را تشکیل می‌دهد. پروژه‌ی هزار و یک شهر این پروژه بزرگترین

شهرسازی کشور است که با سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و با استفاده از دانش و تکنولوژی روز دنیا به عنوان یک اکو پارک ویژه ساخته خواهد شد. پروژه‌ی هزار و یک شهر در زمینی به مساحت تقریبی ۱۴۰ هکتار و زیربنای یک میلیون و نهصد هزار مترمربع مشتمل بر کاربری‌های مسجد، مجتمع اداری تجاری، شهرسازی، پارک آبی، مرکز همایش‌ها و مجتمع فرهنگی و سینمایی، هتل‌های ۳ و ۴ و ۵ ستاره و همچنین ۴۳۰ هزار متر مربع متراژ کل راه‌ها و مسیرهای دسترسی و محوطه‌سازی‌ها است لازم به ذکر است شهرسازی و پارک آبی پروژه بزرگترین در نوع خود در خاورمیانه محسوب شده و در زمینی به مساحت ۵۵ هکتار با زیربنای ۷۵ هزارمترمربع با کاربری‌های رستوران، فضای تجاری و تفریحی روباز با استفاده از آخرین فناوری‌ها در تهیه تجهیزات و امکانات بنا خواهد شد.

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی پروژه‌ی هزار و یک شهر

پس از شناسایی و تعیین پارامترها، تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر ابعاد محیطی منطقه صورت گرفته است. در این ارزیابی، مجموعه پارامترهای پروژه‌ی هزار و یک شهر به عنوان متغیرهای مستقل مطرح می‌شود که بر محیط پیرامون خود تأثیر گذاشته است و پارامترهای محیطی در ابعاد مختلف، متغیرهای وابسته هستند که از پارامترهای پروژه تأثیر می‌پذیرند. از طرفی نوع تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری نیز حائز اهمیت است. این تأثیرات می‌تواند مثبت و سودمند بوده و یا در مقابل، منفی و مخرب باشد. به منظور ارزیابی اثرات پروژه از محققان و افراد دارای پژوهش در ارتباط با پروژه و منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران و همچنین از مدیران و کارکنان پروژه‌ی هزار و یک شهر در قالب پرسشنامه مربوط به پارامترها، نظرخواهی شد. تأثیرات پروژه بر هر بعد محیطی، در یک پرسشنامه مجزا طراحی و توسط کارشناسان ارزیابی شد. در این میان از فرایند مصاحبه با این افراد و همچنین بازدیدکنندگان از پروژه و ساکنان منطقه به منظور تکمیل و پالایش اطلاعات پرسشنامه استفاده شد. بازه ارزیابی تأثیرات یک پارامتر پروژه بر یک پارامتر محیطی، از ۵ تا ۵- است. این تأثیرات می‌تواند سودمند یا مخرب باشد. برای سنجش میزان تأثیرات

سودمندی از بازه ۱ تا ۵ و برای سنجش میزان تأثیرات مخرب بودن از بازه عددی ۱- تا ۵- استفاده نمایند.

ارزیابی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط فیزیکی

پس از ارزیابی‌های اولیه، میانگین ارزیابی برای هر مجموعه از پارامترها محاسبه شده و بر اساس درجه تأثیرگذاری، هر یک از پارامترها مشخص شده است. همانطور که از نتایج جدول ۱ مشخص است کلیه عوامل و پارامترهای مربوط به پروژه تأثیرات مخربی بر محیط فیزیکی پیرامون خود گذاشته است که بیشتر این اثرات از نوع اثرات مخرب در حد نسبی و متوسط است. نیروی انسانی و فناوری‌های جدید کمترین تأثیر مخرب را در بر داشته است. در واقع نیروی انسانی عمدتاً معطوف به فعالیت بوده و نمی‌توانسته تأثیرات چندانی مخربی بر محیط فیزیکی داشته باشد. در کنار این پارامترها میزان تأثیرات مخرب از طریق سرمایه‌گذاری‌ها، ورود گردشگران و مسافران متعدد و همچنین افزایش ساخت و سازهای انسانی و توسعه‌ی راه‌های دسترسی، بسیار بالاتر از سایر پارامترها بوده است.

جدول ۱: نتایج نهایی تأثیرات پارامترهای پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط فیزیکی پیرامون

ردیف	پارامترهای پروژه	میزان اثر	کیفیت اثر	ردیف	پارامترهای پروژه	میزان اثر	کیفیت اثر
۱	نیروی انسانی و استخدام کارگران	-۱.۷۱	مخرب ضعیف	۲۶	پی‌کندن در هنگام ساخت	-۲.۸۶	مخرب متوسط
۲	استفاده از فناوری‌های نوین در ساخت پروژه	-۱.۸۶	مخرب ضعیف	۲۷	استفاده از اراضی وسیع برای پروژه	-۲.۸۶	مخرب متوسط
۳	استفاده از ماشین-آلات و ابزارهای ساخت	-۲.۱۴	مخرب متوسط	۲۸	تغییر کاربری اراضی	-۲.۹۳	مخرب متوسط

مخرب زیاد	۳-	ساخت و سازهای انسانی	۲۹	مخرب متوسط	۲۰۱۴-	جنبه‌ها و عناصر آموزشی فضاهای تفریحی	۴
مخرب زیاد	۳۰۱۴-	ایجاد مراکز تجاری در داخل پروژه	۳۰	مخرب متوسط	۲۰۱۴-	برگزاری برنامه‌های تفریحی	۵
مخرب زیاد	۳۰۲۱-	توسعه‌ی راه‌های دسترسی	۳۱	مخرب متوسط	۲۰۲۱-	افزایش ترافیک و رفت و آمد	۵
مخرب زیاد	۳۰۲۹-	افزایش ورود گردشگران	۳۲	مخرب متوسط	۲۰۲۱-	ایجاد آسفالت کاری در حین ساخت	۶
مخرب زیاد	۳۰۳۶-	سرمایه‌گذاری بالا	۳۳	مخرب متوسط	۲۰۲۹-	افزایش وسایل نقلیه و ماشین	۷
تأثیرپذیری پارامترهای محیط فیزیکی پیرامون از پروژه‌ی هزار و یک شهر				مخرب متوسط	۲۰۲۹-	وجود کاربری‌های مختلف در پروژه	۸
کیفیت اثر	میزان اثر	پارامترهای پروژه	رتبه	مخرب متوسط	۲۰۲۹-	دفع پسماند و فاضلاب	۹
مخرب ضعیف	۱۰۵۰-	میزان مصرف آب سطحی	۱	مخرب متوسط	۲۰۲۹-	ورود گسترده شهروندان به مکان	۱۰
مخرب متوسط	۲۰۰۹-	کیفیت آب سطحی	۲	مخرب متوسط	۲۰۳۶-	ایجاد حفاری‌ها قبل از ساخت	۱۱
مخرب متوسط	۲۰۲۱-	حفاظت از میراث زمین شناختی	۳	مخرب متوسط	۲۰۳۶-	استفاده از منابع سوخت‌رسانی و انرژی در حین پروژه	۱۲

مخرَب متوسط	-۲.۲۴	وضعیّت مخاطرات طبیعی	۴	مخرَب متوسط	-۲.۳۶	افزایش راه‌ها و معابر در منطقه	۱۳
مخرَب متوسط	-۲.۴۷	شرایط زهکشی	۵	مخرَب متوسط	-۲.۳۶	معماری و نمادهای تاریخی پروژه	۱۴
مخرَب متوسط	-۲.۴۷	میزان مصرف آب زیرزمینی	۶	مخرَب متوسط	-۲.۴۳	خاکبرداری هنگام ساخت	۱۵
مخرَب متوسط	-۲.۵۳	کیفیت هوا	۷	مخرَب متوسط	-۲.۴۳	فعالیت‌های شرکت‌های مختلف داخلی و خارجی	۱۶
مخرَب متوسط	-۲.۵۶	حفاظت از اراضی جنگلی	۸	مخرَب متوسط	-۲.۵	تأمین و بارگیری مصالح در حین ساخت	۱۷
مخرَب متوسط	-۲.۶۸	کیفیت خاک	۹	مخرَب متوسط	-۲.۵	ورود سرمایه- گذاران مختلف در منطقه	۱۸
مخرَب متوسط	-۲.۶۸	فرسایش خاک	۱۰	مخرَب متوسط	-۲.۵	احداث اقامتگاه و رستوران	۱۹
مخرَب متوسط	-۲.۷۹	کیفیت صدا	۱۱	مخرَب متوسط	-۲.۵۷	حمل و برداشت شن و ماسه و خاک	۲۰
مخرَب متوسط	-۲.۹۴	کیفیت آب زیرزمینی	۱۲	مخرَب متوسط	-۲.۵۷	ایجاد حفاظها و حصارکشی	۲۱
مخرَب زیاد	-۳.۰۳	شکل و توپوگرافی زمین	۱۳	مخرَب متوسط	-۲.۵۷	ساخت برج	۲۲
مخرَب	-۳.۱۵	سطح آب	۱۴	مخرَب	-۲.۶۴	توسعه‌ی سیستم	۲۳

زیاد		زیرزمینی	متوسط	حمل و نقل	
			مخرب متوسط	توسعه‌ی مکان‌های تفریحی و جاذبه‌های گردشگری	۲۴
			مخرب متوسط	نصب علائم در حین ساخت پروژه	۲۵

در بخش پارامترهای محیطی نیز شرایط به همین روال بالا است. کلیه‌ی پارامترهای محیط فیزیکی در اثر دخالت پارامترهای پروژه دچار اثرات تخریبی شدند که بیشتر این تخریب‌ها، نسبی و متوسط است. میزان این تخریب‌ها در دو بخش آب‌های زیرزمینی و شکل و توپوگرافی بیشتر از سایر پارامترهاست. به نظر می‌رسد کاربری‌های ایجاد شده در داخل پروژه و وسعت کل مجموعه باعث ایجاد کنده‌کاری‌ها و حفاری‌های زیاد و خاکبرداری‌های گسترده که همین مسأله باعث تغییر در شکل توپوگرافی زمین شده و در عین حال در سطح آب‌های زیرزمینی تغییرات منفی ایجاد کرده است. در بین عوامل فیزیکی، تنها میزان مصرف آب‌های سطحی، تأثیرات مخربی کمتری را از فرایند انجام پروژه متحمل شده است. پس از ارزیابی اثرات و پیامدها، در مرحله‌ی پایانی باید میزان ارزش پروژه مشخص گردد و تعیین شود که در حالت کلی، پروژه چه تأثیر کلی بر محیط دارد و آیا اجرای این پروژه به سود منطقه و محیط پیرامون هست یا نه و اینکه این پروژه تحت چه شرایطی باید صورت گیرد. برای نیل به این هدف همه ارزش‌های نهایی اثرات و پیامدها با یکدیگر سنجیده می‌شود و طبق جدول ۵ زیر تعیین می‌گردد، تا مشخص شود پروژه در چه وضعیتی قرار دارد.

جدول ۲: جدول قضاوت‌های یافته‌های ماتریس ایرانی

نتیجه پروژه	شرایط ارزیابی
اجرای پروژه مردود است	اگر بیش از ۵۰ درصد میانگین رده‌بندی در پارامترهای پروژه و محیط، کوچکتر از ۳/۱- باشد
اجرای پروژه کاملاً تأیید می‌شود	در پارامترهای پروژه و محیط، میانگین رده‌بندی کوچکتر از ۳/۱- وجود نداشته باشد
انجام پروژه با ارائه‌ی گزینه‌های اصلاحی	در پارامترهای محیط، میانگین کمتر از ۳/۱- وجود نداشته باشد و تعداد پارامترهای پروژه با میانگین کوچکتر از ۳/۱، از ۵۰ درصد کمتر باشد
انجام پروژه با اجرای طرح بهسازی	در پارامترهای پروژه، میانگین کمتر از ۳/۱- وجود نداشته باشد و تعداد پارامترهای محیط با میانگین کوچکتر از ۳/۱-، از ۵۰ درصد کمتر باشد
انجام پروژه با ارائه‌ی گزینه‌های اصلاحی و به شرط طرح بهسازی	تعداد میانگین پارامترهای پروژه و محیط کوچکتر از ۳/۱-، کمتر از ۵۰ درصد تعداد کل میانگین سطرها و ستون‌ها باشد.

در جدول ۳، تعداد پارامترهایی که میانگین اثرات تخریبی آنها از ۳.۱- بیشتر است، نشان داده شده است.

جدول ۳: آمار میانگین‌های پارامترهای پروژه و محیط ماتریس ارزیابی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک

شهر بر محیط فیزیکی

ماتریس	تعداد	تعداد میانگین کوچکتر از ۳.۱-	درصد میانگین کوچکتر از ۳.۱-
پارامترهای محیطی	۱۴	۱	۷.۱۴
پارامترهای پروژه	۳۴	۴	۱۱.۷۶
جمع	۴۸	۵	۱۰.۴۲

بر اساس نتایج فوق، به دلیل وجود پارامترهایی با تأثیرات مخرب بالا در پروژه، امکان تأیید کامل پروژه وجود ندارد و با توجه به نتایج ارزیابی‌ها، نیاز هست تا این پروژه از منظر شرایط فیزیکی با ارائه اصلاحات و گزینه‌های بهسازی ادامه پیدا کند.

ارزیابی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط اجتماعی - اقتصادی:

میزان تأثیرات پروژه بر محیط اجتماعی - اقتصادی نسبت به سایر محیط با تفاوت و تنوع بیشتری همراه است. با این حال تنها پارامتر پی‌کنی در فرایند پروژه هست که دارای اثرات مخربی ناچیز بر محیط است که این اثرات نیز عمدتاً در بخش کاربری اراضی و دفع پساب است. در سایر پارامترها، میزان تأثیرات بر محیط، سودمند است اما میزان این تأثیرات سودمند کمی متفاوت است. عمده‌ی تأثیرات سودمند در حد متوسط و محدود است اما برگزاری برنامه‌های تفریحی، ساخت و سازها و احداث اقامتگاه و رستوران موجب گسترش سطح مشارکت اجتماعی، افزایش اشتغال و درآمد و شرایط تسهیلات و خدمات شهری مناسب شده است. همچنین دفع پساب و فاضلاب مناسب و اصولی، در محافظت از چشم‌انداز و شرایط اجتماعی و رفاه شهروندان تأثیرات به‌سزایی داشته است. در این میان باید به پارامترهای خاکبرداری و تغییرات کاربری اراضی نیز اشاره کرد که تأثیرات مثبت این دو پارامتر، بسیار محدود است.

جدول ۴: نتایج نهایی تأثیرات پارامترهای پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط اجتماعی - اقتصادی

پیرامون

ردیف	پارامتر	میزان اثر	کیفیت اثر	ردیف	پارامتر	میزان اثر	کیفیت اثر
۱	برگزاری برنامه‌های تفریحی	۳.۲۴	سودمندی زیاد	۲۹	حمل و برداشت شن و ماسه و خاک	۲.۱۴	سودمندی متوسط
۲	دفع پسماند و فاضلاب	۳.۱۴	سودمندی زیاد	۳۰	ایجاد مراکز تجاری در داخل پروژه	۲.۱۴	سودمندی متوسط

سودمندی متوسط	۲.۱۰	تأمین و بارگیری مصالح در حین ساخت	۳۱	سودمندی زیاد	۳.۰۵	ساخت برج	۳
سودمندی ضعیف	۱.۷۶	تغییر کاربری اراضی	۳۲	سودمندی زیاد	۳.۰۰	احداث اقامتگاه و رستوران	۴
سودمندی ضعیف	۰.۵۲	خاکبرداری هنگام ساخت	۳۳	سودمندی متوسط	۲.۹۵	وجود کاربری‌های مختلف در پروژه	۵
مخرب ناچیز	-۰.۱۴	پی کندن در هنگام ساخت	۳۴	سودمندی متوسط	۲.۹۵	معماری و نمادهای تاریخی پروژه	۶
کیفیت اثر	میزان اثر	پارامتر	رتبه	سودمندی متوسط	۲.۹۰	ایجاد حفاظها و حصارکشی	۷
سودمندی متوسط	۲.۹۱	ایمنی و امنیت	۱	سودمندی متوسط	۲.۹۰	نصب علائم در حین ساخت پروژه	۸
سودمندی متوسط	۲.۸۲	دفع زایدات	۲	سودمندی متوسط	۲.۸۶	نیروی انسانی و استخدام کارگران	۹
سودمندی متوسط	۲.۷۴	رفاه و آسایش جامعه و منطقه	۳	سودمندی متوسط	۲.۸۶	توسعه سیستم حمل و نقل	۱۰
سودمندی متوسط	۲.۷۴	شرایط مهاجرت	۴	سودمندی متوسط	۲.۸۱	افزایش وسایل نقلیه و ماشین	۱۱
سودمندی متوسط	۲.۶۸	میزان جمعیت منطقه	۵	سودمندی متوسط	۲.۷۶	ورود سرمایه - گذاران مختلف در منطقه	۱۲

سودمندی متوسط	۲.۶۲	وضعیت ترافیک منطقه	۶	سودمندی متوسط	۲.۷۶	جنبه‌ها و عناصر آموزشی فضاهای تفریحی	۱۳
سودمندی متوسط	۲.۶۲	میزان هزینه‌های شهروندان	۷	سودمندی متوسط	۲.۷۶	افزایش ترافیک و رفت و آمد	۱۴
سودمندی متوسط	۲.۵۶	کاربری اراضی	۸	سودمندی متوسط	۲.۷۱	استفاده از ماشین-آلات و ابزارهای ساخت	۱۵
سودمندی متوسط	۲.۵۶	مصارف آب	۹	سودمندی متوسط	۲.۷۱	افزایش راه‌ها و معابر در منطقه	۱۶
سودمندی متوسط	۲.۵۰	طرح‌های توسعه‌ی آتی	۱۰	سودمندی متوسط	۲.۶۲	استفاده از اراضی وسیع برای پروژه	۱۷
سودمندی متوسط	۲.۵۰	دفع پساب	۱۱	سودمندی متوسط	۲.۶۲	افزایش ورود گردشگران	۱۸
سودمندی متوسط	۲.۴۱	افزایش سطح تخصص و مهارت	۱۲	سودمندی متوسط	۲.۵۷	استفاده از فناوری‌های نوین در ساخت پروژه	۱۹
سودمندی متوسط	۲.۳۸	شرایط اسکان مجدد مردم	۱۳	سودمندی متوسط	۲.۵۷	توسعه‌ی راه‌های دسترسی	۲۰
سودمندی متوسط	۲.۳۵	خدمات شهری منطقه	۱۴	سودمندی متوسط	۲.۵۲	سرمایه‌گذاری بالا	۲۱
سودمندی متوسط	۲.۳۵	اشتغال و بیکاری	۱۵	سودمندی متوسط	۲.۴۳	استفاده از منابع سوخت رسانی و انرژی در حین پروژه	۲۲

سودمندی متوسط	۲.۳۲	شرایط حمل و نقل	۱۶	سودمندی متوسط	۲.۴۳	فعالیت‌های شرکت‌های مختلف داخلی و خارجی	۲۳
سودمندی متوسط	۲.۳۲	افزایش قیمت مستغلات	۱۷	سودمندی متوسط	۲.۴۳	ساخت و سازهای انسانی	۲۴
سودمندی متوسط	۲.۲۶	میزان درآمد مردم	۱۸	سودمندی متوسط	۲.۴۳	توسعه مکان‌های تفریحی و جاذبه‌های گردشگری	۲۵
سودمندی متوسط	۲.۲۴	ارتباطات و اعتماد اجتماعی بین شهروندان	۱۹	سودمندی متوسط	۲.۳۸	ایجاد آسفالت کاری در حین ساخت	۲۶
سودمندی متوسط	۲.۱۸	اوقات فراغت و فضاهای سبز	۲۰	سودمندی متوسط	۲.۲۹	ورود گسترده شهروندان به مکان	۲۷
سودمندی متوسط	۲.۰۶	شرایط اقتصادی و کشاورزی	۲۱	سودمندی متوسط	۲.۱۹	ایجاد حفاری‌ها قبل از ساخت	۲۸

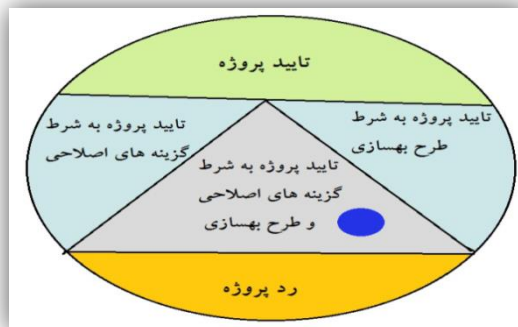
با وجود تنوع تأثیرات پروژه، اما میزان تأثیرپذیری محیط اجتماعی - اقتصادی از پروژه یکسان و متناسب بوده است و کلیه بخش‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه از پروژه تأثیرات متوسط سودمند پذیرفته است. در واقع پروژه با وجود اینکه بخش‌های مختلف آن، اثرگذاری‌های مختلفی داشته است اما اثر مجموع آنها بر محیط، یکسان و برابر بوده است.

جدول ۵: آمار میانگین‌های پارامترهای پروژه و محیطی ارزیابی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر

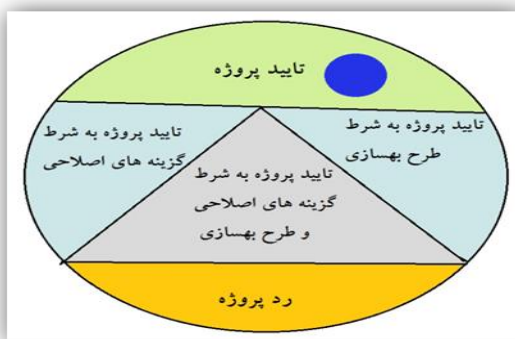
محیط اجتماعی - اقتصادی

ماتریس	تعداد	تعداد میانگین کوچکتر از -۳.۱	درصد میانگین کوچکتر از -۳.۱
پارامترهای محیطی	۲۱	۰	۰
پارامترهای پروژه	۳۴	۰	۰
جمع	۵۵	۰	۰

در نهایت با توجه به شکل شماره ۲ زیر نتیجه از منظر فیزیکی به ادامه پروژه با روند فعلی از منظر محیط فیزیکی نادرست بوده و ادامه آن منوط به ایجاد اصلاحات در فرایند پروژه است. در غیر این صورت، محیط فیزیکی پیرامون پروژه با خطرات جدی رو به رو خواهد بود. در شکل ۳ با توجه به عدم تأثیرات مخرب قابل توجه پروژه و سودمند بودن تأثیرات بیشتر پارامترها، ادامه این پروژه از نظر اجتماعی - اقتصادی کاملاً مورد تأیید است و ضرورتی برای ارائه‌ی اصلاحات وجود ندارد.

شکل ۲: نتیجه اجرای پروژه از منظر تأثیرات محیط فیزیکی

شکل ۳: نتیجه اجرای پروژه از منظر تأثیرات محیط اجتماعی- اقتصادی

ارزیابی نهایی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط پیرامون:

پس از بررسی اثرات زیست‌محیطی پروژه‌ی هزار و یک شهر در ابعاد مختلف، در این بخش نتیجه نهایی پروژه با ترکیب همه ابعاد محیطی مورد بررسی قرار گرفته است. برای این منظور ضرورت دارد که ابتدا مجموعه ارزیابی‌های صورت گرفته در دو بعد محیطی، ترکیب شده و در یک ابرماتریس، مورد سنجش قرار بگیرد. در این ابرماتریس، نتایج ارزیابی هر یک پارامترهای محیطی تغییری نمی‌کند اما تأثیرات هر یک پارامترهای پروژه به دلیل ترکیب نتایج ارزیابی دو بعد محیطی، طبیعتاً متفاوت خواهد بود. در جدول ۱۰، نتایج نهایی ارزیابی تأثیرات پارامترهای پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط کلی پیرامون پروژه (ترکیب دو محیط فیزیکی، و اجتماعی- اقتصادی) ارائه شده است. همانطور که از نتایج بر می‌آید به غیر از پارامتر پی‌کنی که دارای تأثیرات مخرب در حد ناچیز و بسیار کم بر محیط است، سایر پارامترهای مربوط به پروژه دارای تأثیرات سودمند بر محیط پیرامون است اما میزان این تأثیرات، بسیار کم و ناچیز است به حدی که می‌توان از آن صرف نظر کرد. مقادیر تأثیرگذاری کمتر از ۱ و بعضاً نزدیک به صفر نشان می‌دهد تأثیرات سودمندی پروژه بر محیط بسیار محدود و ناچیز است و با کمی اغماض می‌توان گفت اساساً پروژه تأثیرات مثبت و منفی بر محیط کلی پیرامون خود ندارد و این تأثیرات خنثی است به نوعی که در عین عدم تأثیرات مخرب، اما تأثیرات سودمند خاصی نیز در بر نداشته است.

جدول ۶: نتایج نهایی تأثیرات پارامترهای پروژه‌ی هزار و یک شهر بر محیط پیرامون

رتبه	پارامترهای پروژه	میزان اثر	کیفیت اثر
۱	وجود کاربری‌های مختلف در پروژه	۰.۷۳	سودمندی ناچیز
۲	نیروی انسانی و استخدام کارگران	۰.۷۰	سودمندی ناچیز
۳	برگزاری برنامه‌های تفریحی	۰.۶۳	سودمندی ناچیز
۴	استفاده از ماشین‌آلات و ابزارهای ساخت	۰.۶۱	سودمندی ناچیز
۵	دفع پسماند و فاضلاب	۰.۶۱	سودمندی ناچیز
۶	احداث اقامتگاه و رستوران	۰.۶۰	سودمندی ناچیز
۷	ایجاد حفاظها و حصارکشی	۰.۵۸	سودمندی ناچیز
۸	افزایش وسایل نقلیه و ماشین	۰.۵۸	سودمندی ناچیز
۹	جنبه‌ها و عناصر آموزشی فضاها و تفریحی	۰.۵۲	سودمندی ناچیز
۱۰	معماری و نمادهای تاریخی پروژه	۰.۵۱	سودمندی ناچیز
۱۱	نصب علائم در حین ساخت پروژه	۰.۴۸	سودمندی ناچیز
۱۲	ورود سرمایه‌گذاران مختلف در منطقه	۰.۴۸	سودمندی ناچیز
۱۳	ایجاد حفاری‌ها قبل از ساخت	۰.۴۶	سودمندی ناچیز
۱۴	فعالیت‌های شرکت‌های مختلف داخلی و خارجی	۰.۴۶	سودمندی ناچیز
۱۵	استفاده از اراضی وسیع برای پروژه	۰.۴۶	سودمندی ناچیز
۱۶	استفاده از فناوری‌های نوین در ساخت پروژه	۰.۴۵	سودمندی ناچیز
۱۷	ساخت برج	۰.۴۵	سودمندی ناچیز
۱۸	افزایش ترافیک و رفت و آمد	۰.۴۵	سودمندی ناچیز
۱۹	افزایش راه‌ها و معابر در منطقه	۰.۴۳	سودمندی ناچیز
۲۰	استفاده از منابع سوخت رسانی و انرژی در حین پروژه	۰.۳۹	سودمندی ناچیز
۲۱	توسعه‌ی سیستم حمل و نقل	۰.۳۹	سودمندی ناچیز

۲۲	تأمین و بارگیری مصالح در حین ساخت	۰.۳۱	سودمندی ناچیز
۲۳	توسعه‌ی راه‌های دسترسی	۰.۳۰	سودمندی ناچیز
۲۴	توسعه‌ی مکان‌های تفریحی و جاذبه‌های گردشگری	۰.۳۰	سودمندی ناچیز
۲۵	ایجاد آسفالت کاری در حین ساخت	۰.۲۸	سودمندی ناچیز
۲۶	ورود گسترده شهروندان به مکان	۰.۲۸	سودمندی ناچیز
۲۷	حمل و برداشت شن و ماسه و خاک	۰.۲۷	سودمندی ناچیز
۲۸	افزایش ورود گردشگران	۰.۲۷	سودمندی ناچیز
۲۹	خاکبرداری هنگام ساخت	۰.۲۱	سودمندی ناچیز
۳۰	ساخت و سازه‌های انسانی	۰.۱۶	سودمندی ناچیز
۳۱	سرمایه گذاری بالا	۰.۱۵	سودمندی ناچیز
۳۲	تغییر کاربری اراضی	۰.۱۰	سودمندی ناچیز
۳۳	ایجاد مراکز تجاری در داخل پروژه	۰.۰۷	سودمندی ناچیز
۳۴	پی کردن در هنگام ساخت	-۰.۳۶	مخرب ناچیز

به منظور بررسی و حکم نهایی در مورد پروژه، تعداد پارامترهایی با تأثیرات مخرب خیلی بالا، محاسبه شده است. بر طبق جدول ۷ اساساً هیچ نوع پارامتری با تأثیرات مخرب بالا در بخش پروژه‌ی هزار و یک شهر وجود ندارد و در بین پارامترهای محیطی نیز تنها یک پارامتر با تأثیرات مخرب قابل توجه مشاهده شده است.

جدول ۷: آمار میانگین‌های پارامترهای پروژه و محیط ارزیابی تأثیرات پروژه‌ی هزار و یک شهر بر

محیط پیرامون

ماتریس	تعداد	تعداد میانگین کوچکتر از	درصد میانگین کوچکتر از -۳.۱
پارامترهای محیطی	۳۵	۱	۱.۴۹
پارامترهای پروژه	۳۴	۰	۰
جمع	۱۰۱	۱	۰.۹۹

به دلیل وجود پارامتری با تأثیرات مخربی بالا در بخش محیطی، این پروژه در بررسی نهایی نمی‌تواند به طور کامل مورد تأیید قرار بگیرد. از طرفی نیز به دلیل محدود بودن پارامترهایی با تأثیرات مخربی بالا، نمی‌توان پروژه را رد کرد. با توجه به وجود سودمندی ناچیز پارامترهای پروژه و وجود تأثیرات مخرب در بخش فیزیکی و تأثیرات سودمند در بخش اجتماعی-اقتصادی، این پروژه در مجموع دارای اثرات خنثی بر محیط خود است. از آنجایی که هزینه‌های زیادی از داخل و بیرون از محیط برای ساخت پروژه انجام شده است، نبود اثرات سودمند یک نکته منفی برای پروژه است بنابراین ادامه این پروژه باید با انجام اصلاحات و راهکارهای بهسازی در بخش‌های مختلف پروژه همراه باشد تا ادامه روند پروژه همراه با تأثیرگذاری‌های سودمند همراه باشد.

نتیجه‌گیری

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و اجتماعی پروژه‌های مختلف می‌تواند راهگشای، تطبیق پروژه‌ها با الزامات توسعه‌ی پایدار باشد. با این رویکرد، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در بخش اثرات فیزیکی پروژه‌ی هزار و یک شهر در منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران، ساخت و سازهای انسانی با (۳-) ایجاد مراکز تجاری در داخل پروژه (۳.۱۴-) توسعه‌ی راه‌های دسترسی (۳.۲۱-) افزایش ورود گردشگران (۳.۲۹-) و سرمایه‌گذاری بالا (۳.۳۶-) بیشترین اثرات فیزیکی را در محدوده مورد مطالعه داشته‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد که عامل اصلی در ایجاد اثرات، سرمایه‌گذاری بالا باشد که محرک سایر اثرات فیزیکی است. یعنی با سرمایه‌گذاری‌های بالای صورت گرفته در این پروژه، راه برای سایر اثرات هموارتر شده است، راه‌های دسترسی ایجاد گردیده و ورود گردشگران تسهیل شده است که منجر به اثراتی تبعی بعدی شده است. در خصوص اثرات محیطی نیز، کیفیت صدا (۲.۷۹-)، کیفیت آب زیرزمینی (۲.۹۴-) شکل و توپوگرافی زمین (۳.۰۳) سطح آب زیرزمینی (۳.۱۵-) بیشترین اثرات را بر روی منطقه‌ی مورد مطالعه داشتند که این موارد هم تابعی از سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته است. با کنده‌کاری‌های صورت گرفته در پروژه به شدت شکل زمین و توپوگرافی آن تغییر شدیدی کرده و به صورت بصری، چشم انداز نامناسبی را از خود به جای گذاشته است. بنابراین باید گفت که بیشتر آثار

منفی، ناشی از عملکردهای درون پروژه است و در واقع به صورت برنامه‌های سازماندهی شده صورت نگرفته است. برخی از پارامترهای دخیل در پروژه، پیامدهای چندگانه دارند. گاهی در نقش مخرب و گاه در نقش مثبت ظاهر می‌شوند. برای مثال می‌توان به عامل تغییرات کاربری اراضی اشاره کرد که در زمینه محیط فیزیکی دارای تأثیرات مخرب بوده است (۲۰۹۳-). اما همین عامل در بخش انسانی دارای تأثیرات سودمند (۱۰۷۶) است. در زمینه پارامترهای اجتماعی و اقتصادی نیز برگزاری برنامه‌های تفریحی (۳۰۲۴) دفع پسماند و فاضلاب (۳۰۱۴) ساخت برج (۳۰۰۵) احداث اقامتگاه و رستوران (۳) بالاترین میزان سودمندی را داشته است. در این خصوص باید گفت که با توجه به اینکه خوشه‌ای از تسهیلات گردشگری در این منطقه (۲۲ شهر تهران) در حال ساخت است بنابراین، علاقه‌ی سرمایه‌گذاران به مشارکت در این خوشه گردشگری بیشتر از قبل شده و این شرایط زمینه رضایتمندی ساکنین این منطقه را فراهم ساخته است به طوری که طبق نظر کارشناسان و خبرگان، از بُعد اجتماعی و اقتصادی، پی‌کنی و ساخت و سازها، تأثیرات مخرب اندکی نزد ساکنان محلی داشته است. در بررسی نهایی که در قالب یک ابر ماتریس ارائه می‌گردد نتایج ارزیابی هر یک پارامترهای محیطی تغییری نمی‌کند اما تأثیرات هر یک پارامترهای پروژه به دلیل ترکیب نتایج ارزیابی دو بعد محیطی، طبیعتاً متفاوت خواهد بود. همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد به جز عامل پی‌کنی در هنگام ساخت (۰۰۳۶-) بقیه عوامل در پروژه، سودمندی هرچند ناچیز را دارا هستند. شایان ذکر است که سودمندی بیشتر برخی از پارامترها مانند ایجاد اقامتگاه و رستوران (۰۰۶۰) در مقابل پارامترهای گردشگری مانند افزایش ورود گردشگران (۰۰۲۷) و توسعه‌ی مکان‌های تفریحی و جاذبه‌های گردشگری (۰۰۳۰) به این دلیل است برخی مراکز مانند رستوران توسط مردم محلی و به مثابه یک امر فراغتی مورد استفاده واقع می‌شود. یعنی به دلیل عدم شکل‌گیری کامل مجموعه‌های وابسته به پروژه، پارامترهای گردشگری، دارای سودمندی اندکی هستند اما با تکمیل زیرساخت‌ها و سایر الزامات بهره‌برداری، در آینده می‌توان شاهد سودمندی بالای آنها بود و این پروژه و پروژه‌های مشابه در منطقه‌ی ۲۲، به تدریج در حال تبدیل شدن به یک برند هستند. در نهایت باید به این نکته مهم اشاره کرد که در ارزیابی پیامدهای یک پروژه، باید همه ابعاد محیطی به

صورت سیستمی مورد بحث قرار گیرد. نتایج نهایی پروژه‌ی هزار و یک شهر حاکی از تأثیرات مثبت و منفی یکسان بر محیط است که در مجموع نشان از تأثیرات تقریباً خنثی بر محیط را نشان می‌دهد. بدیهی است که باید اصلاحاتی در این پروژه در فازهای آینده صورت گیرد تا این پروژه به سمت تأثیرگذاری سودمند حرکت نموده و در مسیری قرار گیرد که بتوان پروژه را به صورت کامل تأیید کرد. این اصلاحات ابتدا باید عوامل مخرب را پوشش دهد. توجه به فرایند ساخت و سازهای آتی و نظارت بر آنها، ایجاد محدوده و حریم پوشش گیاهی و مدیریت کاربری اراضی شهری و افزایش قدرت و تأثیرگذاری کارکردهای انسانی پروژه می‌توان گام مهمی در این زمینه باشد.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی یاری، منی، یاری، یاسمن. (۱۳۹۲). شناسایی و اولویت‌بندی الزامات رضایتمندی گردشگری شهری با استفاده از مدل کانو مطالعه موردی: گردشگران شهر بروجرد. **مجله آمایش جغرافیایی فضا**، سال سوم. شماره مسلسل نهم.
- اخوان اشرفیه، پیام (۱۳۹۲). تأثیر اجرای طرح‌های گردشگری در توریسم شهری (مطالعه موردی: منطقه ی ۲۲ شهر تهران)؛ پایان‌نامه دانشگاه آزاد واحد مرکزی.
- اسکورو، ژیزل. (۱۳۸۰). **حمل و نقل، بلایای آب و هوایی و آلودگی**، ترجمه شهریارخالدی، تهران، انتشارات دانشگاه شهیدبهشتی.
- آیتی حمید، خداکرمی فائزه، ملایی کامبیز، آفاق پور، آتوسا. (۱۳۹۵). بررسی تاثیر عوامل کالبدی شهری بر توسعه‌ی گردشگری مذهبی (مطالعه موردی؛ شهر شیراز). **مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، دوره ۶، شماره ۲۳، صص ۴۳-۵۹.
- ایسنکیپ، ادوارد، (۱۳۹۲) **برنامه‌ریزی گردشگری، رویکرد یکپارچه و پایدار به برنامه‌ریزی و توسعه‌ی گردشگری**، ترجمه محمود حسن پور و سعید داغستانی، انتشارات مهکامه.
- الوانی، سیدمهدی، پیروز بخت، معصومه، (۱۳۸۵). **فرایند مدیریت جهانگردی**، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول، تهران.
- جاویدی آلسعدی، مدینه (۱۳۹۰) **ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی اجرای توسعه‌ی کشت زیتون از دیدگاه زیتون کاران استان فارس**، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- جمال، تعظیم، رابینسون، مایک، (۱۳۹۴). **مطالعات گردشگری**، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، تهران.
- خادم‌الحسینی، احمد، قائد رحمتی، صفر، صفی‌خانی، مهتاب، (۱۳۹۱) **بررسی و تحلیل کالبدی گسترش گردشگری شهری با استفاده از دوچرخه** (مطالعه موردی: منطقه ی ۳ شهر اصفهان) **فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری**، دوره ۱، شماره ۳، صص ۸۹-۱۰۲.

- داس ویل، راجر، (۱۳۷۸). مدیریت جهانگردی، مبانی، راهبردها و آثار، ترجمه دکتر سید محمد اعرابی و داود ایزدی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول، تهران.
- رضایی مقدم، کورش، کرمی، غلامحسین، (۱۳۹۵) ارزیابی اثرات توسعه با تأکید بر ارزیابی زیست‌محیطی، آموزه‌هایی از مبانی و مفاهیم، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، سال ششم، شماره ۳، صص ۱۵۹-۱۳۷.
- زاهدی، شمس‌السادات، (۱۳۸۵). مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار (با تأکید بر محیط زیست)، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ اول، تهران.
- ساولی، آستریو (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی توریستی، ترجمه دکتر محمد حسن افصلی نژاد، انتشارات تالار کتاب، چاپ اول، تهران.
- صفرآبادی اعظم، یوسفی ابراهیم، مویدفر سعیده، شاه زیدی، سمیه سادات. (۱۳۹۵). مقاصد نوظهور گردشگری شهری با تأکید بر جاذبه‌های اجتماعی فرهنگی قومیت، مطالعه موردی شهر کرمانشاه، مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، دوره ۶، شماره ۱۹، صص ۱۶۷-۱۴۱.
- ضیایی، محمود، امین بیدختی، علی اکبر، قربانی، فاطمه، (۱۳۹۲). ارزیابی ظرفیت جامعه محلی برای توسعه‌ی پایدار گردشگری، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت گردشگری، سال هشتم، شماره ۲۴، صص ۸۸-۵۹.
- طاهری صفار، مرجان. (۱۳۹۴). ارزیابی پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی پروژه‌های سدهای بزرگ (مطالعه موردی: سد بار نیشابور) رشته: کشاورزی. دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی.
- قالیباف، محمد، شعبانی‌فرد، محمد (۱۳۹۱). ارزیابی و اولویت‌بندی جاذبه‌های گردشگری برای توسعه‌ی گردشگری شهری بر اساس مدل‌های تصمیم‌گیری چند متغیره (مطالعه موردی: شهر سنندج) فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۵، شماره دوم.
- محمدی، سمیه؛ افلاطونیان، زین العابدین. (۱۳۹۴)؛ تحلیل راهبردی توسعه‌ی اکوتوریسم منطقه‌ی ۲۲ شهر تهران براساس مدل SWOT. همایش ملی معماری شهرسازی عمران و گردشگری توسعه‌ی پایدار شهری.

- میسون، پیتر، (۱۳۹۵) گردشگری، اثرات و برنامه‌ریزی، ترجمه روزبه میرزایی و پونه ترابیان، انتشارات ترمه.
- وارثی حمید، صفراآبادی اعظم (۱۳۹۳). نقش عوامل اجتماعی گردشگری در توسعه‌ی گردشگری شهری (مورد مطالعه: شهر اصفهان) **مطالعات جامعه‌شناختی**، دوره ۴، شماره ۱۲، صص ۱۰۱-۱۲۸.
- ویلیامز، استیون، (۱۳۸۸). **جغرافیای گردشگری**، ترجمه دکتر محمود ضیایی، انتشارات پیام نور، تهران.
- Ahmadvand, M. Karami, E. (2009). A social impact assessment of the floodwater spreading project on the Gareh-Bygone plain in Iran: A causal comparative approach. **Environmental Impact Assessment Review**, pp: 126-136.
- Aris Anuar, Ahmad Nazrin, Bookhari, Siti Noorbaizura & Aziz, Noor Azah (2012), The Effectiveness of Safe City Programme as Safety Basic in Tourism Industry: Case Study in Putrajaya; **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, 42, PP, 477 – 485.
- Barrow, C. J. (2000). Social impact assessment: an introduction. London: Arnold.
- Becker, H.A. (2001). Social impact assessment. **European Journal of Operational Research**, pp, 311-321.
- Bindu, N.L.; Warren Evans, J.; Everitt, R.R.; Ludwig, H.; Carpenter, R.A.; Tu, S. (۱۹۹۷). Environmental impact assessment for developing countries in Asia. World Bank Report.
- Carlisle, Sheena, Johansen, Aleksander and Kunc, Martin. (2016) Strategic foresight for (coastal) urban tourism market complexity: the case of Bournemouth. **Tourism Management**, 54 . pp. 81-95.
- Coshall John T., Charlesworth Richard; (2011); A management orientated approach to combination forecasting of tourism demand; **Tourism Management**, 32, PP, 759-769.
- CPCB – Central pollution Control Board (2003). Guidelines for conducting environmental impact assessment: site selection for common hazardous waste management facility.
- Jay, S.; Jones, C.; Slinn, P.; Wood, C. (۲۰۰۷). Environmental impact assessment: Retrospect & prospect. **Environmental Impact Assessment Review**, pp: ۲۸۷-۳۰۰.
- Lapko Aleksandra (2014), Urban Tourism in Szczecin and its Impact on the Functioning of the Urban Transport System, **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, Volume 151, 30, PP, 207-214.

- Lohani, B, J.W. Evans, H. Ludwig, R.R. Everitt, Richard A . Carpenter, and S.L. Tu. (1997). Environmental Impact Assessment for Developing Countries in Asia, **Asian Development Bank**, Volume 1- Overview. 356 pp.
- Pisani, JAD. and Sandham, LA. (2006). Assessing the performance of SIA in the EIA context: A Case study of south Africa. **Journal of Environment Impact Assessment Review**, Vol. 26(8): 707-724.
- Popescu Ruxandra Irina, Răzvan-Andrei Corbos (2010); The role of urban tourism in the strategical development of brasov area; **Theoretical and Empirical Researches in Urban Management**, 7 (16) .
- Qin, G., Meizhen, L., Jin hua, M. and Jun lei, Z. (2011). The development of urban night tourism based on the nightscape lighting projects--a Case Study of Guangzhou, **Energy Procedia**, 5: PP, 477–481
- Suleiman, Jafar Subhi Hardan & Badaruddin, Mohamed (2011), Factors Impact on Religious Tourism Market: The Case of the Palestinian Territories, *International Journal of Business and Management*, Vol. 6, No 7.
- Vanclay, F. (2003). International principles for social impact assessment. *Journal Impact Assessment & Project Appraisal*, Vol. 21(1): 511.
- Vanclay, F. (2004). The triple bottom line and impact assessment: How do TBL, EIA, SIA, SEA & EMS relate to each other? **Journal of Environmental Assessment Policy and Management**, vol. 6, No. 3, pp. 265-288.